

CSORBA Béla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
csorbabela1@gmail.com

A BRANČIĆ–DERA-FÉLE SZERB–MAGYAR SZÓTÁR HUNGARIZMUSAI

Hungaricisms in the Brančić–Dera Serbian – Hungarian
Dictionary

Hungarizmi u srpsko–mađarskom rečniku autora
Brančić–Dera

A magyarok és a délszlávok több mint ezeréves együtt- és egymás mellett élése kölcsönösen nyomot hagyott e közösségek nyelvén is, noha nem változtatta meg e nyelvek alapvető karakterét. A grammatikai struktúrák szintjén a kölcsönhatás elenyésző, az tehát elsősorban a szavak átvételében mutatkozik meg, s mindez jól nyomon követhető régebbi korok szójegyzékeinek, szótárainak alapján. E tanulmány azt vizsgálja, hogyan tükröződik a magyar szavak szerb átvételének folyamata a XIX. század végének reprezentatív művében, Blagoje Brančić és Đorđe Dera mintegy 40 000 címszót tartalmazó szerb–magyar szótárában.

Kulcsszavak: kölcsönhatások, magyar és szerb szókincs, Blagoje Brančić, Đorđe Dera, szótárak.

A több mint évezredes múltra visszatekintő magyar–délszláv együttlét, a hol békés, hol konfliktusos egymás mellett élés kölcsönösen nyomot hagyott e társadalmak kultúrájában, s annak elemi, legtermészetesebb megnyilvánulási formájában, a nyelvben is. Nagyszámú lexikális elem cserélt gazdát az idők során (az ide-oda zajló visszakölcsönzések során sokszor többször is), ennek ellenére e nyelvek alapvető karaktere nem változott meg, miként arra akadémiai székfoglalójában a magyar–horvát nyelvi kapcsolatokra irányuló kutatások múltját összefoglalva Nyomárkay István is rámutat:

A magyar nyelvbe bekerült szláv szavak [...] nem alkalmi érintkezés, hanem tartós civilizációs hatás eredményei voltak, ám viszonylag jelentős számuk ellenére megmaradtak a lexikális átvételek szintjén, nyelvük grammatikai struktúrájára nem hatottak. A horvátban és a szerbben évszázadok alatt folyamatosan jelen levő magyar nyelvi hatás szintén elsősorban szókölcsonzésben mutatkozott meg (Nyomárkay 2004).

A továbbiakban azt vizsgálom, ez utóbbi hogyan tükröződik két szerb anyanyelvű újvidéki tudós tanár, Blagoje Brančić és Đorđe Dera munkájában. A kiadvány bibliográfiai alapadatait a könyv élén, ahogy illik, mind magyarul, mind szerbül feltüntették:

Szerb–magyar szótár. Szerkesztették Brancsits Blagoje és Dr. Derra György, újvidéki gör. kel. szerb főgymnasiumi tanárok. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a Fekesházy alapítványból való anyagi támogatása mellett. A szerzők tulajdona. Újvidék. Szerb Kolostorok Könyvnyomdája, 1894.

Српско–мађарски речник. Саставили Благоје Бранчић и Др. Ђорђе Дера, професори срп. вел. гимназије новосадске. Потпором кр. Угарског министарства богочасти и јавне наставе из Фекешхазијина фонда. Својина писаца. Нови Сад. Српска манастирска штампарија, 1894.

A szerzők jeles személyiségei a „szerb Athén” pezsgő szellemi életének.

Dera doktor tanár, jogász, irodalmár, 1844. április 1-jén született Újvidéken, ott is hunyt el 1917. március 17-én. Mindenekelőtt klasszikafileológiai és történelmi kérdések foglalkoztatják. Munkákat jelentetett meg az ókori Róma agrármozgalmairól, Tacitus világszemléletéről, de bibliai témákról is. Anakreónról latin nyelven írt, az újvidéki szerb gimnázium által megjelentetett dolgozatát (1887) az *Egyetemes Philológiai Közölnyben* (1888) Hitrich Ödön ismertette és tette szigorú bírálat tárgyává.

Brančić Blagoje költő, műfordító, latin- és görög tanár az újvidéki szerb gimnáziumban, az egykori Tiszai Koronakerülethez tartozó, de ekkor már magyar többségű Péterrévén született 1850. június 5-én, feltételezhető, hogy már gyermekkorában jól tudott magyarul. Vörösmarty, Arany, Petőfi fordítója, utóbbiról értekezéseket is megjelentetett. J. J. Zmaj saját Toldi-fordításának élére a Brančić által szerbre kiválóan átültetett *Előhangot* helyezte, minden bizonnyal költőtársa műfordítói teljesítményének elismeréseként. Újvidéken halt meg 1915. július 7-én.

Cirill betűs munkájuk, mely az első világháború előtt készült szerb–magyar szótárak legjobbjának számít, kb. 40 000 címszót tartalmaz. Kései bírálójuk/bemutatójuk szerint

ez a szótár sem közli a szerb szavak hangsúlyát – tegyük hozzá, a megálapítás lényegileg igaz ugyan, de akad jó néhány kivétel is –, nyelvtani tájékoztatást is alig ad, csak a szófaji hovatartozást jelzi, a főneveknél még a nyelvtani nemet is. [...] A szerzők tudatosan igyekeztek fölvenni az élőnyelvben szokásos fordulatokat. Ezzel rámutattak a szerb lexicográfia egy fogyatékoságára, s egyben kísérletet is tettek kiküszöbölésére (Sörös 1972).

A szerzők szótárukat magyar és szerb előszóval látták el, ezek nemcsak nyelvükben, de némileg tartalmukban is különböznek. Voltaképpen mindkettőt szabadkozással kezdik, amiért a szerb–magyar szótár, terveik és ígéretük ellenére, öt évvel később készült el, mint „visszafordítása”, a magyar–szerb, noha a mostanira az iskolákban – nyilván a korabeli szerb tanintézményekre gondolt – nagyobb szükség van még az előzőnél is. A késés okát „egyfelől a szerb lexicographiának eddig még kevésbé kifejlődött voltával”, másfelől a szerzők tanári elfoglaltságával indokolják. A magyar előszóban, „kedves kötelességként”, Asbóth (a szövegben Ásbóth) Oszkárnak mondanak köszönetet, illetve az akkor már megboldogult Budenz József emléke előtt tisztelegnek a tőlük kapott útmutatásokért, miként tesznek egy összetett mondatnyi tiszteletkört a Magyar Tudományos Akadémia, a minisztérium és a Fekesházy alapítvány „nagylelkű anyagi támogatása” miatt érzett hála jegyében is. A szerb előszóban minderről nem történik említés, a szöveg céliránya nem a kötelező udvariasság, helyette inkább a szótárírói szakma gyakorlati kérdései kerülnek előtérbe. Jeles elődeik közül kettőt említenek név szerint, Vuk Karadžićot és Đorđe Popovićot, mint akiktől sokat merítettek, de „akiknek nem kevés hiányosságát” is pótolniuk kellett, „ami sok időbe és fáradságba telt”. Már folytak a nyomdai munkálatok, amikor észrevették, hogy minden törekvésük és figyelmük ellenére sok fontos szó kimaradt az anyagból. Ezeket a törzsszöveg utáni Kiegészítések és javítások címet viselő függelékben pótolták. „A Függelék szavainak legnagyobb része Novak Radonić szótárából származik, ő kéziratban jelentős mennyiségű, nagyobbrészt bácskai szót adott át a Matica srpskának, olyanokat, amelyek Vuk szótárában vagy egyáltalán nincsenek meg, vagy nem ebben a jelentésben szerepelnek.” Tekintve, hogy a függelék (is) szép számmal tartalmaz magyar jövevényszavakat, megjegyzés témánk szempontjából sem mellékes.

A délszláv nyelvek magyar jövevényszavainak számát 1100–1300 körülire becsülik, Hadrovics László közel ezer kifejezést értelmezett. A Brančić–Dera szerzőpáros szótára mintegy háromszáz magyar eredetű címszót tartalmaz, ami mindenképpen jelentős mennyiség. Mind vélhető koruk, mind átvételük ideje szerint különbözők. A legrégebbi réteget azok az elemek alkotják, amelyek már a honfoglalás előtt részét képezték nyelvünknek (pl. *aldumaš*, *mezevo*). Feltételezhető, hogy ezek a szerbbe is viszonylag korán átkerültek, de ez nem szükségszerű. Egy részük pusztán a szavak hangalakja alapján is könnyen felismerhető, de ez semmiképpen sem jelent biztos fogódzót, mint ahogyan a későbbi korok nyelvi fejleményei, belső keletkezésű szavai esetében sem. S természetesen akkor még nem beszéltünk azokról a szavakról, amelyek más nyelvekből kerültek hozzánk, majd onnan a horvátba, szerbbe (pl. *varoš*, *vašar*), sem pedig az olykor többfordulós visszakölcsönzés eredményeként létrejött kifejezésekről (pl. *doronga*).

A történeti-etimológiai kutatások eredményeinek ismerete mellett nagymértékben segít a kétségek eloszlatásában, hogy a magyarból átvett délszláv szavak jelentős részének esetében – Hadrovics László kategóriájával élve – hanghelyettesítés történt, mivel a magyar magánhangzórendszer jóval gazdagabb a szerbnél. Szótárunkban többek között ilyen hangtani jelenségekre figyelhetünk fel:

ő→e: *mezevo* *mezőség*, *mező*

ü/ű→u: *hegeduš* *hegedűs*, *eškut* *esküdt*

ú→e: *hegede* *hegedű*

a→o: *sokač* *szakács*, *morokvaša* *marokvas*

ö/ő→ u: *đund* *gyöngy*; *đumbir* *fagyöngy*; *gyömbér*; *ketuš* *kettős (táncz)*

é→í: *kip* *szobor*, *állókép*, *faragott kép* [vö. *kép*]; **ris** *részaratás* [vö. *rész*]; **rit** *rét*, *nádas*, **bir** *adó*, *papi bér* [vö. *bér*]; **biljeg** *bélyeg*, *czél* [egyébként a **belega** is szerepel önálló címszóként, *jegy*, *bélyeg*, ill. *célpont* jelentésben]; **tanjir** *tányér*; **mertik** *mérték*, *porció italból* [Vuk nyomán Skok 13–14. századi átvételnek tartja]

é→u: **tanjur** *tányér* [a szótár a *tanjir* mellett ezt a változatot is feltünteti].

Igen gyakori az **-ov** adaptációs képző alkalmazása olyankor, ha a magyar szó (többnyire, de nem kizárólag igéből képzett főnév vagy melléknév) **-ó**-ra végződik: **ašov** *ásó*, **bagov** *bagó*, *pipamaradék*, **balangov** [a szótár értelmezései: *mezei iringe*, *átkozott számartövis*, *ördögszekér* – nyilvánvaló, hogy a szerb szó a magyar *ballangó*ból származtatható, az elnevezés a vajdasági magyarok körében többféle kórára is vonatkozhat] **bakarov** *vakaró (kalács)*,

hintov *hintó*, **komlov** *komló*, **korov** *burján*, *gyimgyom*, *bozót*, *kóró*; **koršov** *korsó*, **latov** *lovaskerülő*, *poroszló* [vö. látó], **lopov** *lopó*, *zshivány*, **sabov** *szabó*, **šajtov** [a szótár magyarázata szerint *csavar*, *sróf* – a magyar *sajtó* mára már elhomályosult jelentéskörű átvétele], **šalov** *sarló* [vö. népnyelvi *salló*], **šarampov** *sorompó* a bácskai magyarok körében az oszmán-török jövevényszó nyiltabb ejtésű: *sarampó*], **šiksov** (!) *szikso*, **valov** *válu* [értsd: *vályú*] stb. De **-ő** képzős szavak is felvehetik ezt a suffixumot, pl. **lepedov** *szúnyogháló* [vö. lepedő], **meredov** *merettyű* [vö. merítő, merítőháló]. Az adaptációs képző el is maradhat: **šikalo** *sikáló* (*csont*).

A mai szerb élőbeszédből is ismert jelenség, hogy a szó eleji **h** elmaradhat. Ennek egyik oka, hogy a h hang bizonyos szerb nyelvjárásokban nincs meg, a másik pedig, hogy a magyar h lágyabban képzett, selymesebb, a keményebben képzett h-hoz szokott szerb fül számára nem mindig érzékelhető. Szótárunkból vett példák: **alas** *halász*, **alov** *háló*, **am** *hám*, **amiš** *hamis*, **ardov** *hordó*, **anta hant**, **egeda** *hegedű*, sőt bizonyára a *mogyoróhagymaként értelmezett aljma* [vö. a magyar nyelvjárási *hajmával*]. Utóbbinál Skok (1971–1973) nem zárja ki sem a román, sem a magyar eredetet. A szerzők a legtöbb esetben közlik a h-s változatokat is, mi több, a változatok közötti szemantikai különbségeket is érzékeltetik, ha azok fennállnak: **adnađ** *csendőr*, **hadnađ** *hadnagy*.

A szerb fül számára szokatlan, idegenszerű főnevekhez – mint pl. a már más összefüggésben említett *morokvaša*, *anta*, *belega* esetében – egy **-a** hozzáadásával általában magánhangzótöbblet keletkezik: **gomba** *gomb*, **fijoka** *fiók*, **forinta** *forint*, **bitanga** *bitang*, **konda** *konty*, **kupa** *kúp*, *nádgesztence*, *halóm*(!), **lepinja** *lepény* [a TESz. szerint bizonytalan eredetű, viszont a szerbbe a magyarból kerülhetett, egyébként több bácskai helyi magyar nyelvjárásban *lepiny/lepiny* formában él], **taracka** *tarack* [ágyúféleség, neve a németből került hozzánk, a magyarból pedig a környező nyelvekbe], **doronga** *dorong*. Utóbbi tipikus példája a délszláv–magyar relációban egyáltalán nem szokatlan visszakölcsönzésnek: az óhorvát *drug dorong/durung* formában gyökeresedett meg a magyarban, majd visszakerült a kaj horvátba (Klaić 1981). Brančić és Dera szótára alapján látjuk, hogy nemcsak oda, hanem a (bácskai) szerbbe is a 'motka' szinonimájaként nyomórúd, pózna jelentésben.

Az **-i**-re végződő, idegen eredetű szavakhoz a szerbben, horvátban gyakorta járul **-ja** toldalék. Szemléletes példái ennek némely oszmán-török átvételek, pl. *Alija*, *bekrija*, *čelebija*, *kadija*, *spahija*. Hasonló elv érvényesül a magyar eredetű **kočije** *kocsi*, *fogat* átvételben és származékaiban, pl. **kočijaš** *kocsis*, s minden bizonnyal a **bičkija** *bicska*, *vargakés* esetében is, noha utóbbinál nem zárható ki az esetleges török átvétel sem.

A magyarból származó melléknevek karakterisztikus képzője az **-av**, szótárunkban: **šantav sánta**, **gingav lomha**, **gyenge**, **surkav szürke**, **rondav rongyos**, de találunk példákat az **-ast** és az **-an/-en** képzőkre is: **kešast kese**, **amišan hamis**, **besan dühös**, **bősz**, **veszett kutya**, s elvétve a **-ski** is előfordul: **erdeljski erdély**.

Hadrovics László említi, hogy „...potenciális szláv képzők, melyek kezdetben ritkák voltak, a magyarból átvett szavak hatása alatt rendkívül termékenyekké váltak, mint az **-aš/-uš/-oš/-iš**”. A Brančić–Dera-féle szótárban bőven találunk az említett magyar szavakból is: **aldumaš áldomás**, **bičkaš vásott ember**, **korhely** [nyelvjárási szóként a *bicskást* a temerini magyarok is hasonló jelentésben használják], **bundaš bundás (kutya)**, **čapaš göröngyös út** [vö. csapás], **čikoš csikós**, **čordaš csordavezető**, **jaroš járás**, **kapoš kapósi (labdajáték)**, **kormanoš kormányos, kormánytartó**, **salaš szállás, tanya**, **rovaš rovás** [elterjedt **raboš**ként is: **beležiti u raboš: botba ró**], **orijaš óriás**, **pajtaš pajtás, bajtárs, czimbora, társ**, **paprikaš paprikás**. Talán ide tartozik a **paloš pallos** is. Első magyar említését a TESz. 1757-re datálja: „Végső formája nincs tisztázva, nem lehetetlen, hogy a magyarból terjedt el, adatai minden más nyelvben későbbiek.” A **đilkoš** jelentése idők során az eredetihez képest nagymértékben átalakult, szelídült, a horvát idegen szavak szótára 14 szinonimáját sorolja fel, ezek mindegyike enyhébb tartalmú az ’ember ölö’ jelentésű magyar eredetnél (Klaić 1981). Ez érvényes egyébként a szó mai szerb jelentéskörére is. Szokatlan viszont Derák értelmezése, a *dévajkodó pap*, noha bekerült a szerb-horvát–magyar nagyszótárba is. Formai tekintetben ebbe a csoportba tartozik a *dob* jelentésű **doboš** is. S valóban, eredetileg a magyar foglalkozásnév kerülhetett át a délszlávba, idővel kiegészült a szerb, illetve a horvát **-ar** képzővel (**dobošar**), majd ebből elvonással visszaállították a dobošt, de mivel eredeti magyar jelentése elhomályosult, nem foglalkozásnévként, hanem az ütőhangszer, majd később egyéb, általában kerek eszközök neveként élt és él tovább (Hadrovics 1989, Nyomárkay 2014).

Valószínűleg a magyarból került át a szerbbe az „eine Art grösser Flusskrebse”, azaz a nagy folyami rák egyik fajtája jelentésű **papoš** is, amit szótárunk szerzői Vuktól kölcsönöztek (Karadžić 1852).

A szótár lényeges elemét képezik a magyar eredetű igék, ezeket a magyar töről és az ahhoz kapcsolódó **-ati**, **-ovati**, **-iti** végződésekről lehet felismerni: **batriti batorít**, **bermati bérmál** [visszakölcsönzés], **bečariti se, bečarovati legénykedik, kóbor életet folytat, betyárkodik** [visszakölcsönzés], **dičiti dicsőít, díszít, diči se dicsekszik, büszkélkedik, cifrati czifráz, cifrati se cziczomázza magát, czifrálkodik, figuráz**. [A *cifra* főnév eredetileg *nullát, számjegyet, titkos jegyet* jelentett, mivel azonban „a különböző mesterségekben a köröcske, nulla

jele gyakran szerepelt díszítő elemként”, jelentése megváltozott, s lett belőle *dísz, ékesség* (TESz., Hadrovics 1992)]. További magyar eredetű igék a szótárban: **bokorít** *se bokrosodik*, **dobovat** *dobol*, **hatarít** *határol*, **hasnit** *használ (neki)*, **okošarít** *kikosaraz*, **rovašit** *rovásol, á. é. megdézsmál*, **šantati** *biczeg, sántikál*, **šorít** *szabályoz (utczákat)* [alapja a *sor* főnév, mely utca, ill. az utca egyik oldala értelemben használatos a vajdasági szerbek és horvátok körében is]. Van, aki a magyar *válaszra* vezet vissza a **valatati** igét (Klaić 1981). Szótáríróink szerint viszont azt jelenti, *lefetyel, mindkét pofára eszik*, ámbár hozzáteszik még: **govori**, **sve valata**, *csak úgy ömlik belőle a szó*. Művükben szerepel *törődik, gondol* jelentésben a **hajati** is. A Rječnik stranih riječi ’mariti, brinuti se za nešto’ (törödni, gondoskodni valamiről) értelemben a magyar *hajt* igére vezet vissza (Klaić 1981). Talán ezt a feltevést erősíti a ’hajt rá’ (törődik vele, gondol rá) kifejezés is. Talán magyar átvétel a **bučkati** *butykáz (halász)* is, a horvátban régen megvan, Daničić a *bugyka/butyka* származékának vélte, ezt azonban nem mindenki fogadja el (Skok 1971–1973). Szótárunk a **mentovati** igét *megfoszt*ként értelmezi, tehát a ’lišiti’ rokon értelmű szavának. Csakhogy ennek a viszonylag elterjedt magyar eredetű igének két, egymástól kifejezetten eltérő jelentése van. „Itt a két jelentés, ti. ’valakit megmenteni’ és ’valakit valamitől megfosztani’ annyira elkülönült egymástól, hogy a példák felsorolását két részre lehetett osztani” (Hadrovics 1989). Véleményem szerint itt valójában nem egyazon szóról van szó, és nem csupán a homlokegyenest eltérő szemantikai vonatkozás miatt, hanem azért, mert más a két azonos alakú, de eltérő jelentésű jövevényszó genezise. Míg az első esetben a *ment-menteni* ige, addig a másodikban a *ment* (értsd: mentes, valamitől ment) múlt idejű melléknévi igenév volt az átvett szó, s ez a különbség értelemszerűen a befogadó nyelvhez történt adaptálódás után is fennmaradt. Regionális kuriózumnak kell tekinteni a szótár **fartokati, fartoknuti (se)** *befordít, befordul (ló)* igét. Igen nagy a valószínűsége, hogy a szerzők a bácskai szerb helyi dialektusok valamelyikéből emelték át a kifejezést, mely eredetileg a paraszti világ, a nagyállattartás szakszava volt. Magyar megfelelőit – *fartol, fartokol* – idősebb földművesek még ismerik, mi több, a *fartolt* a Szegedi szótárban is megtalálhatjuk, „farával oldalt megy (jóság)” magyarázattal (Bálint 1957).

A szótár magyar eredetű szavainak jelentését vizsgálva feltűnő a *halászat, a hajózás*, általában a *vízi élet* erős reprezentáltsága: **bucov** *bucó*, **čikov** *csík*, *iszaphal*, **grgeč** *sügér* [Skok a magyar görögicse halnévből származtatja], **kesega** *keszeg*, **farka** *far (halé)*; **alás** *halász* [Kiss Lajos hívja fel rá a figyelmet, hogy a szó a 18. században bekerült a kárpáti szláv, nyilván a ruszin szókincsbe is], **alov** *háló*, **meredov** *merettyű* (tkp. merítőháló), **keca** *kecze (háló)*, **tanja** *halszárító*

(*tanya*) [a keleti szlávból magyar közvetítéssel került a szerbbe (Mihajlović–Vuković 1977)], **hajoš** hajós, **šajka** csajka, *sajka* [nálunk a vélhetően olasz eredetű szó elsődlegesen *folyami hadihajót, csónakot* jelentett, a magyarból bekerült a szerbbe, a horvátba, a románba és a törökbe is (Molnár Csikós 1991)], **dereglja** *dereglye*, **bokonja** *hajófal* [tkp. a magyarok által *bokonynak* nevezett hajóborda], **korman** *kormány*, **kormanoš** *kormányos, kormánytartó*, **kerép** *kerép, hajóhíd, malomhajó*, **fara** *kormány, hajó fara*, **gem** *pelikán, gödény* – [*madár*; teszük hozzá zárójelben a szótár írói, okkal feltételezvé, hogy e szó nem mindenki számára ismert].

A másik nagy csoportot a földműveléssel, állattartással, falusi gazdálkodással kapcsolatos kifejezések alkotják: **čikoš** *csikós*, **čopor** *csoport*, **čorda** *csorda*, **čordaš** *csordás*, **jaroš** *járás*, **valov** *válú*, **gem** *gémfa* [ti. kútgém], **kapov** *kopó (kutya) á. é. kolompos, rit rét, nádas, šalov sarló, baglja boglya, buga, parlog parlag* [visszakölcsönzés, l. *prelog*], **jobadž** *jobbágy*, **parasnik** *paraszt ember, paraszttuskó* [a szláv *prost* magyar fejleménye került vissza a szerbbe], **ris** *rész*, **gazdašag** *gazdaság, salaš szállás, sersam szerszám, lószerszám, am/ham hám, ruda rúd, šaraglje saroglya, kočije kocsi, fogat, arnjevi ernyős kocsi, ašov ásó, anta hant, morokvaša marokvas, logoška szőlőlugas, kaptar kaptár* stb.

A szerb–magyar szótár összeállításának idején többnyire már elavult, a mindennapi szerb beszédből fokozatosan kikopó, elfelejtésre ítélt szónak számított az egykori hadiéletre vonatkozó magyar eredetű kifejezések többsége. Közöttük találunk német vagy török eredetű jövevényszóként a délszláv nyelveknek tovább adott kifejezéseket éppúgy, mint visszakölcsönzéseket vagy magyar származékszavakat: **katana** *katona*, **pandur** *darabont, poroszló, pandúr, šereg sereg, csapat, hadnađ hadnagy, latov lovaskerülő, porozló, mužar mozsár (ágyú), taracka taraczk (ágyú), šator sátor*. De bekerült a szótárba a **šatra** alakváltozat is, a *sátor* mellett feltüntetve a *vásársátor* jelentést is. Szemléletes változáson esett át a magyar *hajdú*, mely eredetileg a XVI–XVII. századi marha-hajcsárok, a *hajtók* neve volt. „Később rendes katonasággá szervezték őket, és a szó jelentése ’gyalogos katona’ lett. A balkáni nyelvekbe *hajduk, haiduc* alakban átkerülve kezdetben ’rabló, útonálló’ volt a jelentése, majd a török ellen vívott felkelésekben ’szabadságharcos’ lett” (Hadrovics 1992). Szótárunk meghatározása szerint a **hajduk** *zsvány, rabló, útonálló*, de – *lopótök* is!

Jelentős azon műveltségi szavak száma is, amelyek az öltözködéssel, a hagyományos ruhák, lábbelik készítésével, készítőivel és eszköztárukkal kapcsolatosak: **botuše** *botos, czóko, bunda bunda, cipela czipő, czipellő, cunja rongy, rondav rongyos, čipka csipke, kefa kefe* [van, aki a törökből származtatja], **gomba gomb, kecelja kötő, kötény, katrinka [Skok szerint a magyar *kőcelye***

átvétele], **kankov** *kankó*, **viganj** *viganó* [de ismerik egyéb értelmét is: vinnye, kohó], **parta** *párta* (*fejkötő*), **guber** *takaró*, *lepel* [visszavezethető a magyar *gubára*, mely a középkorban a Balkánon keresett exportcikkeknek számított], **kalavar** *timárbak* [vö. magyar *kalló*], **ira** *irha*, **bagarija** *bagariabőr* [Skok magyar eredetű kaj-horvát kifejezésnek tartja, ám abból, hogy az újvidéki szótárba is bekerült, arra lehet következtetni, az átvétel nemcsak a nyugati nyelvhatáron, de keleten is bekövetkezett], **sabov** *szabó*, **sursabov** *szűrszabó*, **remek** *remek*, *remekmű*, **fonal** *csizmadiafonál*, **ajtaš** *bocskorszij* [vö. hajtás; szólásban: **kupi ajtaše pa seli** – *szedd fel a sátorfádat*], **kalandov** *lelógó szij*, *sallang* [Skok a Bácskába és a Bánságba lokalizálja „hám bőr díszé” jelentéssel, s a magyar -ó hatására keletkezett -ov adaptációs képző alapján magyar eredetűnek véli. Klaić a magyar *koloncból* származtatja. A TESz. ennek ismeri *kalanc* változatát is. Pedig sokkal meggyőzőbbnek tűnik a magyar *kallantyú*, ha elvonatkoztatunk a magyar szó mai jelentésétől, ezért talán érdemes volna a *galand/kaland* etimológiáját is figyelembe venni].

Ételekre, italokra, táplálkozásra vonatkozó magyar eredetű szavakat is rögzített a szótár: **bakarov** *vakaró* (*kalács*), **čipovica** *čipó*, **gomboc** *gombóc*, **greš** *egres*, *éretlen szőlő*, **čičoka** *csicsóka*, *disznóalma*, **palačinka** *palacsinta*, *lapotya*, **lepinja** *lepény*, **paprikaš** *paprikás*, **roštilj** *rost*, *rostély*, **šargarepa** *sárgarépa*, **arpackaša** *árpakása* [származtatható a törökből is].

Fontos regionális adat a **tancoš** – a szótárírók meghatározása szerint *kiváló bor Szerémségben*.

Blagoje Brančić és Đorđe Dera munkája egyéb ingyencégeket is tartalmaz. A **ragastov** magyarázataként (*ajtófél*, *ragasztó*) egy mára már elavultnak számító népi építészeti kifejezésbe botlunk, melyet ma már talán meg sem értenénk Dugonics András verse nélkül: „Ki-rángatván szegét ó szorulattyának, ’S tántorgó *ragasztó*át szűs szarufájának” (TESz.).

Megérdemli figyelmünket a **tartanj** is, amit a szótár szerzői szemmel láthatóan csupán a **govori u tartanj** *potyába beszél* proverbium miatt vettek fel, egyéb jelentését a szónak nem ismerik. Magyar előzménye a *tartány*, a TESz. szerint először 1843-ban jegyezték le, s „tartály”, „nagy edény”, illetve „kannaszerű alkatrész a kártológépen” jelentésben volt használatos.

Irodalom

Bálint Sándor. 1957. *Szegedi szótár I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Benkő Loránd főszerk. 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–4*. (TESz.) Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Hadrovics László. 1989. Magyar elemek a szerbhorvát nyelvben. *Híd* 53 (2): 190–201.
- Hadrovics László. 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Karadžić, Vuk St. 1969. [1852]. *Srpski rječnik*. Beograd: Nolit.
- Kiss Lajos. 1979. A halász a szláv nyelvekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 1: 136–142.
- Klaić, Bratoljub. 1981. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Mihajlović, Velimir. 1980. Adalékok a szerbhorvát szókincs magyar jövevényszavainak tanulmányozásához. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 12 (2): 70–83.
- Mihajlović, Velimir–Vuković, Gordana. 1977. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistiku u Novom Sadu.
- Molnár Csikós László. 1991. A magyar nyelv és kultúra hatása a balkáni nyelvekre és kultúrákra. *Híd* 55 (1): 75–78.
- Nyomárkay István. 2014. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Nyomárkay István. 2004. *Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. (A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene)* mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000853pdf (2014. szept. 5.)
- Skok, Petar. 1971–1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–II*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sörös Dávid. 1972. A szerbhorvát–magyar lexikográfia történetéből. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 4 (13): 109–120.

HUNGARICISMS IN THE BRANČIĆ–DERA SERBIAN – HUNGARIAN DICTIONARY

Over a thousand years of coexistence or living side by side has reciprocally left traces both in Hungarian and the South Slav languages; nevertheless, it has not changed the basic character of these languages. Interaction on the level of grammatical structures is insignificant; it is mostly manifested in the borrowing of words, which can be successfully followed basing our observations on lists of words or dictionaries compiled in earlier times. This study examines how the process of borrowing Hungarian words is reflected in a representative work of the end of the 19th century, the Blagoje Brančič and Đorđe Dera Serbian – Hungarian Dictionary containing some 40,000 words.

Keywords: interaction, Hungarian and Serbian vocabulary, Blagoje Brančič, Đorđe Dera, dictionaries.

HUNGARIZMI U SRPSKO-MAĐARSKOM REČNIKU AUTORA BRANČIĆ–DERA

Period od preko hiljadu godina suživota Mađara i Južnih Slovena ostavio je tragove u jezicima ovih zajednica, mada se osnovne karakteristike ovih jezika nisu promenile. Zanimljiv je međusobni uticaj na nivou gramatičkih struktura – uglavnom se pojavljuje preuzimanje reči, što je moguće pratiti, između ostalog, uz pomoć analize rečnika ranijih stoleća. U ovom radu je prikazano kako se proces preuzimanja mađarskih reči u srpsku leksiku odrazio u srpsko-mađarskom rečniku Blagoja Brančića i Đorđa Dere. Ovaj rečnik s kraja XIX veka ima oko 40.000 odrednica i reprezentativan je za ispitivanje navedenih procesa.

Ključne reči: uzajamne veze, mađarska i srpska leksika, Blagoje Brančić, Đorđe Dera, rečnici.

A kézirat leadásának ideje: 2015. febr. 15.

Közlésre elfogadva: 2015. márc. 1.